

İzmir Gediz Deltası'nın UNESCO Doğa Mirası Kriterlerine Göre Değerlendirilmesi

Prof. Dr. Ahmet Karataş
Yard. Doç. Dr. Erol Kesici
İttri Levent Erkol

Aralık 2017

Doğa

Giriş ve Amaç

1975 yılında yürürlüğe giren Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi ile uluslararası bir koruma statüsü olarak “Dünya Mirası” kavramını tanımlamıştır. Günümüzde 193 devlet tarafından onaylanan sözleşme, en fazla devletin taraf olduğu uluslararası belgeler arasındadır. 2017 itibarıyla 167 ülkede 832’si kültürel, 206’sı doğal ve 35’i karma olmak üzere Dünya Mirası olarak listelenmiş 1.073 alan bulunmaktadır.

Türkiye’de bugüne kadar on yedi kültürel ve iki karma Dünya Mirası ilan edilmiştir. Yalnızca UNESCO Dünya Doğa Mirası statüsüne sahip bir alan ise henüz bulunmamaktadır (Web 1).

UNESCO Dünya Mirası alanlarının dokuz kriteri bulunmaktadır ve bunların beşi kültürel, dördü ise doğal özelliklerle ilgilidir. Bir alanın Dünya Mirası olabilmesi için bu kriterlerden birini sağlaması yeterlidir. Bir alanın UNESCO Dünya Doğa Miras Listesi’ne dahil edilebilmesi için Dünya Miras Komitesi tarafından belirlenen olağanüstü evrensel değerini ölçen dört doğal kriterden en az birini karşılaması gerekmektedir. Bu kriterler bir alanın;

1. Üstün doğal görünelere veya eşsiz doğal güzelliklere ve estetik öneme sahip alanları içermesi,
2. Yaşamın kaydı, yer şekillerinin oluşumunda devam eden önemli *jeolojik* süreçler veya önemli *jeomorfik* veya *fizyografik* özellikler dahil dünya tarihinin önemli aşamalarını temsil eden istisnai örnekler olması,
3. Kara, tatlısu, kıyı ve deniz ekosistemleri ve hayvan ve bitki topluluklarının evrim ve gelişiminde devam eden önemli ekolojik ve biyolojik süreçleri sunan istisnai örnekler olması,
4. Bilim veya koruma açısından istisnai evrensel değere sahip tehlike altındaki türleri içeren yerler de dahil, biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için en önemli ve dikkat çeken doğal habitatları içermesidir (Web 2).

Bu değerlendirme raporu İzmir Gediz Deltası’nı UNESCO Dünya Doğa Mirası kriterleri açısından incelemekte ve alanın Dünya Doğa Mirası kriterlerinin tamamını sağladığını ortaya koymaktadır. Bu noktadan hareketle, zaten Doğal Sit Alanı ve Ramsar Alanı gibi koruma statüleriyle korunmakta olan İzmir’in Gediz Deltası, Türkiye’nin ilk UNESCO Dünya Doğa Mirası olmaya aday konumundadır.

Değerlendirme

Gediz Deltası UNESCO Dünya Doğa Mirası kriterlerinin tamamını karşılamaktadır. Aşağıda her bir kriter için Gediz Deltası'nın özellikleri özetlenmiştir.

1. Üstün doğal görünelere veya eşsiz doğal güzelliklere ve estetik öneme sahip alanları içermesi.

Gediz Deltası; dört yüz bir kilometre uzunluğundaki Gediz Nehri'nin karasal bölgeden on binlerce yıl boyunca taşıdığı *alüvyonları* İzmir Körfezi'nde biriktirmesi ve yatağını değiştirmesi ile oluşmuştur. Delta, kırk bin hektarlık yüzölçümü ile Doğu Akdeniz'in en büyük deltalarından biridir (Eken ve diğerleri, 2006).

Delta, tatlısu, acısu, kara ve kıyı alanlarının hepsinin bir arada yer aldığı; dünya *flora* ve *faunasının* doğal *seleksiyon*, *izolasyon*, *mutasyon* gibi mekanizmalar sonucu canlılardaki farklılaşmaları ve değişimlerinin izlenebildiği bir ekosistemler bütünüdür.

Gediz Deltası; tatlısu gölleri, lagünler, tuzlu çayırliklar, çamur düzlükleri, sazliklar gibi birçok doğal yaşam ortamının bir ahenk içerisinde birlikte var olmasından meydana gelmiş bir ekosistemler bütünüdür. Bu birlikte var olma durumu yalnızca yüzlerce canlıya yaşama ortamı sağlamayıp, aynı zamanda doğal güzellikleri de beraberinde getirmektedir. Delta, bir akarsuyun denize ulaşırken izlediği yolu aynen vücudumuzdaki damarların yapısı gibi anlamamızı estetik bir şekilde sağlayan nadir doğal alanlardandır.

2. Yaşamanın kaydı, yer şekillerinin oluşumunda devam eden önemli jeolojik süreçler veya önemli jeomorfik veya fizyografik özellikler dahil dünya tarihinin önemli aşamalarını temsil eden istisnai örnekler olması.

Gediz Deltası, oluşumu iki milyon yıldır devam eden, bir yarımada (Karaburun Yarımadası) tarafından korunan ve bir iç körfeze dökülerek oluşan Türkiye'deki tek deltadır. Diğer deltalar kıydan denize doğru hızla derinleşen Akdeniz ve Ege Denizi'ne dökülmeleri sebebiyle oluşum hızları Gediz Deltası'na göre daha yavaştır. Deltanın bu özelliği sebebiyle her biri kendi karakteristik özelliklerini taşıyan *Kırdeniz*, *Çilazmak* ve *Homa* lagünleri binlerce yıl süren jeolojik süreçler sonucunda oluşmuştur (TÜBİTAK, 2013). Orta Gediz Deltası'nda bulunan Üç Tepeler günümüzden on binlerce yıl önce Ege Denizi'nde birer adayken devam eden jeolojik süreçler sonucunda günümüzdeki *jeomorfik* yapısına kavuşmuştur (Web 3). Bu nedenlerle delta, dünyanın önemli jeomorfik, jeolojik ve fizyografik değişimlerinin bir aynası niteliğindedir.

3. Kara, tatlısu, kıyı ve deniz ekosistemleri ve hayvan ve bitki topluluklarının evrim ve gelişiminde devam eden önemli ekolojik ve biyolojik süreçleri sunan istisnai örnekler olması.

Gediz Deltası; tatlısu gölleri, lagünler, tuzlu çayırliklar, çamur düzlükleri, sazliklar gibi birçok doğal yaşam ortamından oluşan bir ekosistemler bütünlüğüdür. Bu bütünlük içerisinde bulunan her bir doğal yaşam alanının farklı canlı gruplarının yaşam döngülerinin farklı aşamalarında elzem yerleri vardır. Tatlı su gölleri ve lagünler; özellikle kış aylarında binlerce ördeğin kışlaması ve beslenmesi için doğal habitatlar sunmaktadır. Gerek göç dönemlerinde gerekse kışın çok sayıda türden kıyı kuşları da kalabalık gruplar halinde Delta'da beslenmektedir.

Lagünler; İzmir'in önemli bir doğal ve kültürel değeri olan geleneksel kıyı balıkçılığını ve geleneksel dalyan balıkçılığını yavru balıkların büyümesi için korunaklı ve besinler bakımından bol bir ortam sağlayarak destekletmedirler. Tuzlu çayırliklar; birçok küçük memeli türünün yaşaması için doğal ortam sağlarken, akça cılibit gibi özel üreme habitatı ihtiyacı bulunan kuş türlerine doğal üreme ortamı sağlamaktadırlar (Onmuş, 2008). Ayrıca bazı kızböcekleri ve yusufçuklar için konakçı bitkileri barındırmaktadır (Kalkman, 2006).

Deltadaki farklı habitatlar pek çok canlının, özellikle de kuşların ve balıkların yaşam döngüsünde büyük öneme sahiptir. Çamur düzlükleri; başta flamingo olmak üzere, mahmuzlu kız kuşu, uzun bacak gibi kıyı ve su kuşlarının üremesini sağlamaktadır. Dünyada bulunan her on flamingodan biri Gediz Deltası'nda üremektedir. Sazliklar, orta büyüklükte memeli türlerinin beslenmesi için önemlidir. Ayrıca deltada üreyen sakarmeke başta olmak üzere su kuşlarının ve daha küçük boyutlu ötücü kuşların üremesi için gerekli korunaklı üreme ortamlarını sunmaktadır.

Böylesi önemli yaşama ortamı işlevlerinin yanı sıra bilimsel çalışma yönünden de kıtalar arası değerlere sahip olan deltada; insan ve olumsuz çevresel etkenlerin baskısı nedeniyle türlerin sayı ve çeşitliliği tehlike altındadır.

Lagünler ve tuzlu bataklıklardan oluşan delta, Türkiye'nin en büyük deniz tuzlasını içermesinin yanı sıra, canlılardaki değişim ve farklılaşmalar sonucunda yeni türlerin nasıl oluştuğunun incelenebileceği ekolojik ve biyolojik süreçleri sunan istisnai eşsiz bir doğa laboratuvarıdır (Seçmen ve Leblebici, 1997). Bunun yanı sıra Gediz Deltası İzmir gibi büyük bir metropolle denizle karanın kenetlendiği, iç içe yaşayan verimli bir delta sistemi olma özelliğiyle de dünyadaki ender farklı biyotopları buluşturan bir doğal yaşam alanıdır.

4. Bilim veya koruma açısından istisnai evrensel değere sahip tehlike altındaki türleri içeren yerler de dahil, biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için en önemli ve dikkat çeken doğal habitatları içermesidir.

Gediz Deltası, ev sahipliği yaptığı ekosistemler kompleksi ile soyu nesli küresel ölçekte tehlike altında olan tepeli pelikan, Akdeniz foku ve *Caretta caretta* türü deniz kaplumbağasının yaşamını devam ettirmesini sağlamaktadır. Nesli küresel ölçekte tehlike altında olan bu üç tür dünyanın başka hiçbir bölgesinde aynı ekosistemde bulunmamaktadır.

Gediz Deltası; kışlayan küçük karabatak (85 – 1000 birey), üreyen (35 – 87 çift) ve kışlayan (400 – 665 birey) tepeli pelikan, üreyen küçük kerkenez (25 -35 çift) ve kışlayan Sibirya kazı (119 birey) popülasyonları ve karagagalı sumrunun Türkiye’deki en önemli üreme popülasyonunu barındırması ile uluslararası öneme sahip bir Önemli Kuş Alanıdır (Kılıç ve Eken, 2004).

Dünyanın en büyük flamingo kuluçka alanlarından biri İzmir’in Gediz Deltası’nda bulunmaktadır. Tüm dünyadaki on flamingodan biri bu alanda yaşamaktadır. Karşıyaka’nın batısında uzanan Gediz Deltası, 15-20 bin çift flamingonun beslenme ve yavrulama alanıdır. Kış aylarında ise 20 ilâ 30 bin flamingo İzmir Körfezi’nin kıyılarında, bu alanda kışlamaktadır.

Delta ayrıca; kuşların yanı sıra Akdeniz foku, sazkedisi, su samuru, benekli kaplumbağa ve endemik *Ladigesocypris irideus* türü balığa ait popülasyonlara doğal yaşama ortamı sağlaması sebebiyle uluslararası öneme sahip bir Önemli Doğa Alanı'dır (Eken ve diğerleri, 2006). Alan, bu türlerin yanı sıra çakal, sırtlan, yaban kedisi, yıldı atları gibi doğal biyolojik çeşitlilik unsurları bulunmaktadır. Aralarında IUCN'in Kırmızı Listesi'nde Hassas tür (VU) olarak listelenen ve soyu küresel ölçekte tehlike altında olan Büyükayaklı Yarasa (*Myotis capaccinii*) ve Mehely Nalburunlu Yarasası (*Rhinolophus mehelyi*)'nın yer aldığı 10'a yakın yarasa türü ile yine Hassas tür (VU) olan ve soyu küresel ölçekte tehlike altında olan Alaca Sansar (*Vormela peregusna*)'ın Türkiye'de az sayıda bulunduğu yerlerden biridir. Delta'daki memeli hayvan türlerinin sayısı 40'ın üzerinde olup bu rakam bütün Türkiye memeli türlerinin yaklaşık % 25'ine karşılık gelmektedir. (Web 4-6; Ahmet Karataş, bireysel veri)

Sonuç

Türkiye kıyılarının en büyük yüz ölçüme sahip kıyı sulak alanlarından biri olan Gediz Deltası, ev sahipliği yaptığı soyu küresel ölçekte tehlike altında olan ve nadir canlı ile dünya ölçeğinde biyolojik çeşitliliği destekleyen önemli doğal yaşam ortamlarından biridir. Delta, birçok canlıya yaşama şansı sağlamanın yanı sıra tüm doğu Akdeniz için eşsiz doğal güzelliklere ve estetik öneme sahip alanları içermektedir. İki milyon yıldır devam eden oluşum sürecinde yeryüzünün jeomorfolojik ve fizyografik evrimine tanıklık etmiş olan ve etmeye devam eden delta yalnız canlılar değil tüm varlıkların nevi şahsına münhasır bir ahenk içerisinde birlikte var olmalarının yeryüzündeki en güzel örneklerindendir. Deltayı oluşturan tatlı su gölleri, lagünler, tuzlu çayırliklar, çamur düzlükleri, sazliklar ve diğer doğal yaşam ortamları farklı gruplara ait binlerce canlının yaşam döngülerinin üreme, beslenme, barınma, kışlama gibi farklı aşamalarının devam etmesi için elzemdir. Gediz Deltası nesli küresel ölçekte tehlike altında olan türlerin yeryüzünde bir arada var olduğu nadir doğal yaşam alanlarından biridir. Delta tüm sebeplerle halihazırda Ramsar Alanı, Yaban Hayatı Koruma Sahası ve Doğal Sit Doğal Alanları Koruma statülerine sahiptir.

UNESCO Dünya Doğa Mirası kriterlerinin tamamını sağlayan ve çok önemli işlev ve bilimsel değerlere sahip olan Gediz Deltası'nın Türkiye'nin ilk Dünya Doğa Mirası olması Gediz Deltası'na evrensel bir değer kazandırarak bu eşsiz doğa güzelliğini gelecek kuşaklara en sağlıklı şekilde aktarılabilmesine olanak sağlayacaktır.

Kaynak Gösterme

Karataş A, Kesici E, Erkol L. (2017) İzmir Gediz Deltası'nın UNESCO Doğa Mirası Kriterlerine Göre Değerlendirilmesi. Doğa Derneği, İzmir.

Referanslar

Eken G, Bozdoğan M., İsfendiyoğlu S, Kılıç DT, L. Y. (2006). Key Biodiversity Areas of Turkey. Ankara: Kitap Yayınevi.

Kalkman, V.J., 2006. Key to the dragonflies of Turkey, including species known from Greece, Bulgaria, Lebanon, Syria, the Trans-Caucasus and Iran. Brachytron, 10 (1): 3-82.

Kılıç, T., Eken, G. 2004, Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları Güncellemesi, Doğa Derneği. Ankara

Onmuş, O., 2008. Gediz Deltası'nda üreyen su kuşu türlerinin yuvalama alanlarının izlenmesi ve bu kolonilerin yönetilmesi. Ege Üniversitesi, Doktora Tezi.

Seçmen, Ö., Leblebici, E., 1997. "Türkiye Sulak Alan Bitkileri ve Bitki Örtüsü" Ege Üniv. Fen Fak.Yay.No: 158 Bornova-İzmir.

TÜBİTAK, 2013. Havza Koruma Eylem Planlarının Hazırlanması Projesi Gediz havzası. Proje Nihai Raporu.

Web 1: <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44423/dunya-miras-listesi.html>

Web 2: <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44439/dunya-miras-listesine-alinma-kriterleri.html>

Web 3: <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/doga-cografya/gediz-deltasi-tek-ve-benzersiz.html>

Web 4: IUCN Kırmızı Liste: <http://www.iucnredlist.org>

Web 5: TRAMEM (Türkiye'nin Anonim Memelileri) www.tramem.org

Web 6: DoğalHayat www.dogalhayat.org (bkz. Şehirlerimiz: İzmir)